

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИ РАВНИЩА И ПОДХОДИ КЪМ ИНТЕРПРЕТАЦИЯТА НА „АЗ“-А

Красимира Йонкова

Човешката личност предполага всеобхватно описание. Индивидът може да се представи чрез специфичните си емоционални и афективни реакции (настроения, фобии, привличания и отблъсквания). Той може да се характеризира в контекста на темпераментовия си модел (възбудим, потиснат, песимист, оптимист). Доброто описание изисква включване на обичайните механизми за приспособяване, когато е застрашен хомеостазисът му, т. е. степента на бдителност и защита. Наложително е да се познават стиловете на възприемане и реагиране, характеристиките, които ярко го отграничават или оприличават на членовете в групата му.

Тези елементи обаче са все още конюнктурни – трябва да се пропикне в основата, около която те са организирани. Необходимостта от обособяването на такова понятие е очевидна. Как човек „вижда“ нещата – е въпрос с решаващо значение. Кой е този човек? Как координира разгръщането на личностните характерис-

тики и механизмите на приспособяването си? Подлежат ли те на някаква систематизация?

В подобен контекст от размишления неминусемо възниква предположението, че трябва да съществува компонент, фактор, който да интегрира в някакво противоречиво единство всички тези възприятия, черти и реакции. Точно това предположение се запълва от идеята за „Аз“-а, прикритото „ядро“. То е получило наименованието Аз (Self), Его (Ego), Представа за Аз-а (Self-concept) и Образ за Аз-а (Self-image). А Леонтиев го нарича „проблем, увенчаващ психологията на личността“.

Настоящата статия има скромната идея да се докосне до деликатната тъкан, наречена човешко „Аз“. Тук може би е удачна перифразата на една мисъл, изказана от полския психолог Т. Томашевски, по отношение на смелостта и претенциите на изследователя в определена научна област: Допускането на грешки при опитите за разработване на съществени проблеми е без съмнение важно за напредъка, и е субективно по-интересно, отколкото безукорната точност при разработването на

второстепенни въпроси (8).

Изложеният материал представ- лява търсене на:

- многовариантността на изкрис- тализираните подходи към интерпре- тацията на Аз-а;
- възможности и аспекти на поз- наването му;
- оптимизъм в дирене на хуманиз- ма.

Подходи към интерпретацията на Аз-а

Понятията “Аз” и “душа” са ши- роко използвани при интерпретаци- ята на човешката личност. На наше разположение е акумулираното от по- вече от две хилядолетия разбиране за Аз-а, който се формира най-напред като понятие на философията. Иде- ята за същността на Аз-а може да се открие в концепциите на Платон (аб- страктните идеи), Аристотел (логи- ческите форми), Макиавели (социал- ната стратегия за създаване и под- държане на впечатление), в идеята за любовта към себе си на Августин, Хобс и Паскал (наричана днес само- уважение), в концепцията на Лок за емпиричната основа на абстрактни- те идеи (наричана днес самопозна- ние), във философските системи на Юм, Кант и много др. (4)

Цялото това наследство от сим- волни средства продължава да биту- ва като традиции в съвременните търсения в областта на Аз-а. Като тенденция частнонаучните изследо- ватели се ориентират все повече към

операционални понятия за по-адек- ватно описание на Аз-а, и главно към разкриване на възможности за него- вото емпирично изследване.

Теориите за Аз-а всещност не са нещо друго, освен различни опреде- ления за човека. Те информират как- во човек може или не може да прави, кои са границите на човешките въз- можности, какви надежди има за про- мяна. Те съобщават правата и задъл- женията, предписват кои следва да се присмат с подозрение и кои с одоб- рение; определят кой носи отговор- ност за днешното ни състояние.

Класификацията на различните психологически решения на пробле- ма за Аз-а е затруднена преди всич- ко поради сложността и нееднознач- ността на Аз-а като психичен фено- мен, и буквално стотиците аспекти, от които той се изследва. Въпреки ця- лото многообразие, могат да се обо- собят някои общи модели и подхо- ди:

1. Интеракционистки – защитава се приоритетно от психолози с из- явена социологическа ориентация (Ч. Кули, Дж. Мийд и др.). Представата за себе си се описва като формирана през погледа на социалното обкръже- ние, т. е. като “огледално” Аз. Според тази теория детето не осъзнава спонтанно себе си като обект, а на- учава, че другите го възприемат като такъв, и то с определени свойства. Тъй като то придобива знанията за свойствата на не-човешките обекти от родителите и другите в обкръже-

нието си, постепенно започва да възприема и образа за себе си така, както е отразен в оценките на околните. В този смисъл "огледалният" Аз включва три компонента:

- представа за това, как собственият външен вид и поведение изглеждат в очите на другите;

- оценка на другите за собственото поведение;

- формата на самочувствието (гордост или срам), предизвикана от това, което личността смята, че съдържа преценката на другите за нея.

Тук социалното обкръжение е представено посредством понятията "значим друг" и "генерализиран друг", а най-чест задаваният от Аз-а въпрос е: "Какво биха си помислили хората, ако аз направех това?" (3)

Концепцията има редица основания, но е ограничена поради факта, че така представен, Аз-ът губи своята интегрираща функция спрямо цялата психологическа структура на личността, поради което човек е само това, което другите мислят за него т. е. Аз-ът се отъждествява с Образа на Аз-а.

2. **Символно-интеракционистки** – е основен представител Уилям Джеймс, който утвърждава двукомпонентната структура на Аз-образа: "Аз" и "Мене". "Аз" включва импулсивно-афективните компоненти на индивида (инстинкти, подбуди, нужди), които са неорганизирани и спонтанни. Поради това "Мене" се стреми да ги подреди като им дава пан-

равления, т. е. "Мене" е социалното измерение на Аз-а. Двете инстанции се кооперират, за да задоволят първоначалния импулс по най-ефикасен и социално приемлив начин.

У. Джеймс отнася към човешката индивидуалност всичко, което тя смята за свое, като при това обособява четири форми на Аз-а:

- материално Аз (тяло, облекло, имущество);

- социално Аз (всичко, което се отнася до претенциите за престиж, дружба, оценка от страна на другите);

- духовно Аз (процесите на съзнанието и психичните особености);

- чисто Аз (или чувството за лична идентичност – в основата му са органичните усещания).

Това е диференциран модел на личността, в който личностното начало се оказва построено от няколко системи отношения между Аз и онези ценности, към които то е насочено. Социалното Аз например, показва включеността на индивида в мрежата на междуличностните отношения. То се определя от реакциите на другите лица по отношение на съответната личност, както и от признаването ѝ от тяхна страна. И тъй като техните оценки могат да се различават, излиза, че човек обладава множеството Социални Аз. В идеята, че Социалното Аз на човека се определя от мнението на онези групи, към които той не е безразличен, се съдържа зароденият на понятието за референт-

на група – социално обединение, с нагласите и съжденията на което се съотнасят (позитивно или негативно) ценностните ориентации на индивида.

Но човек не е само фиксатор на впечатленията, които произвежда на околните, нито е само изпълнител на предназначенията за него от социалната матрица роли. Той има претенциите да се утвърди и реализира пред другите, защото е не само йерархия от няколко Аз, но и активно същество, устремено към обогатяване на собствената личност. Усещайки цялата сложност на проблема, Джеймс търси механизмите, свързващи психосоциалното и личностното в човешкото поведение; насочва се към изключително важния въпрос за самооценката и предлага добилата широка популярност формула:

$$\text{Самоуважението} = \frac{\text{Успеха}}{\text{Претенциите}}$$

Т. е. предполага, че оценката на Аз-а за самия себе си ще се увеличава както при действителен успех, така и при отказ от стремеж към него.

Като цяло тази концепция е уязвима, защото не става ясен механизъмът, по който се осъществява взаимодействието между “Аз” и “Мене”, както и между различни те форми на Аз-а. Същевременно обаче тя предугажда по безспорен начин утвърдилите се в съвременната психология понятия за:

– равнището на претенциите;

– мотива за постигането на успех;
– самооценката и пейната динамика;

– референтната група.

3. Бихевиористичен. Основните му представители (Дж. Уотсън, В. Скинър, Дж. Долард и др.) по същество отъждествяват Аз-а с преценката на човека за самия себе си, т. е. Аз-ът е равносложен на това, как личността се самопреценява. Не се отрича, че съществуват вътрешни процеси, но се оспорва, че те могат да бъдат използвани като понятие за обяснение на човешкото поведение, понеже само учените могат да ги наблюдават и измерват. Самоописателните изявиления са единствените наблюдения, с които личността разполага за вътрешното си състояние, наречено “Аз”; само те се приемат за дефиниция на Аз-а (8).

Едностранчивостта на подхода се изразява основно в лицата на обратна връзка във взаимоотношението човек – свят (мнението на другите), както и в “затварянето” на Аз-а само в кръга на собственото виждане за себе си.

4. Психоаналитичен – доминира стремежът да се премине от изучаване на отделни, конкретни самооценки, към представяне на Аз-а като структурно единство, свързано с останалите аспекти на личността.

3. Фройд (10) разглежда същността на човека като система от три генетично и функционално различни компонента – “То”, “Аз” и “Свърх-

Аз". "Аз"-ът се формира онтогенетически с цел да посредничи между ирационалните импулси на "То" и изискванията на социума, олицетворени от "Свърх-Аз"-а. "Аз"-ът е съзнателното начало у човека, действащо въз основа на принципа на реалността, т. е. подчинява се на социалните стандарти и предписания. Тази инстанция се разглежда като структурен център, който регулира съзнателната адаптация на личността, когато е налице дисонанс между ирационалните влечения и възможностите за тяхното удовлетворяване. Следователно "Аз"-ът е изпълнителният и активният компонент, чиято позиция обаче е силно драматична: често пъти дисонансът го води до терзания на съвестта, до преживяване на чувство за вина и срам, до загуба на самоуважение и формиране на различни комплекси. За Фройд Егото (Аз-ът) е предимно перцептивна организация, която осъществява влиянието си над "То" поради "Интимните" си връзки с перцептивната система – връзки, които представляват неговата същност.

А. Адлер (1), ученик и последовател на Фройд, представя Аз-а като много лична, субективна система с характерен "стил на живот", който Аз-ът активно се стреми да подчертае. За Сьливан, представител на същия подход, Аз-ът е "набор" от техники за справяне с безпокойството.

В търсене на нови обяснителни принципи с цел да се преодолее би-

ологизаторската ориентация на ортодоксалния фройдизъм, голяма популярност завоюва концепцията на Е. Ериксон, представител на т. н. "Аз-психология". Изхождайки от основния постулат за единството на личността като система, той се придържа към идеята за социалната природа на Аз-а, като проследява развитието му във връзка с развитието на личността като последователни преходи от един стадий към друг. Всеки от тях се характеризира със свое специфично новообразуване, което структурира психиката и поведението на индивида в рамките на дадения възрастов диапазон¹².

5. Феноменологичен. Основните му представители (К. Левин, Дж. Кели, К. Роджърс) постулират актуализацията на Аз-а като единствен човешки стимул. Главните положения, разработени от К. Роджърс (14), са следните:

- поведението е продукт на човешките перцепции;
- те са феноменологични, а не реални;
- трябва да бъдат съотнесени към съществуващата организация на полето, основната точка на което е Аз-ът;
- понятието за Аз-а е това, около което се групират ценностите, внесени от културния модел;
- тогава поведението се регулира от понятието за Аз-а;
- това понятие е относително постоянно във времето и води до от-

носително постоянни поведенчески модели.

Роджърс вярва, че личността разполага с вродена мотивация за саморазвитие и поради това Аз-ът се стреми към достигане на зрялост. Това е стремеж, разпространен в целия органичен свят и в човешкия живот – да се разраства, развива, да става самостоятелно, да се разгръща и съзрява – тенденция към активиране на всички възможности.

В този аспект авторът разработва и концепцията си за “пълноценно функциониращият човек”, който, осъзнал собствените си чувства и нагласи, престава да си служи с категориите на предубежденията и стереотипите. Характеристиките на самоактуализиращия се Аз не са безинтересни: откритост на преживяванията; доверие в себе си; вътрешна локализация на оценката; готовност за развитието; нарастваща екзистенциалност (тенденция във всеки момент да живее пълноценно); доверие в хората; богат спектър от чувства и дейност.

Като цяло, в рамките на феноменологичния подход, човешкото поведение се третира като резултат от уникалното интерпретиране на околната среда от Аз-а, фокусът на която е самият той. Защищава се не само устойчивостта на Аз-а, но и ролята на социалната среда за формирането и изявата му, като се акцентува върху самоактуализацията като основен стимул на човешкото поведение.

6. Социологичен. В зависимост от

компонентната си структура Аз-ът се диференцира на Материално и Социално Аз.

Материалното – включва перцепциите на индивида за неговото собствено тяло, но и възприемането на другите хора и предмети. Следователно, това, което се асоциира с него, обхваща актуалното материално притежание на личността, както и неформалното ѝ биттуване и реализиране на контакти в ежедневието. То е показател за степента на нейната обвързаност с актуалната ѝ жизненост. От това следва, че възможен начин за изследване на Аз-а е кръгът от неговите материални и социално-културно обусловени ценности.

Социалното – включва перцепциите, които човек има за заеманите от него социални роли. Тук Аз-ът се разгръща чрез сегментарната си структура – по един за всяка от ролите си.

Въпросът за измеренията на неговата промяна при изпълняването на многообразието от социални роли, силно провокира интересите в научните изследвания. В този аспект американският психолог Т. Шибутани (11) обособява пет измерения на динамиката в Аз-образа:

А. Интеграция – касае постоянството на елементите на Аз-а. Например хората с интегрирано Аз няма да приемат определено действие веднъж положително, после отрицателно, освен в случай на драстична промяна на ситуацията. Именно посто-

яността на Аз-а е това, което прави човека познаваем индивид.

Б. Степен на осъзнаване на своето Аз – изразява се чрез равнището на чувството за идентичност. Възможно е да липсва дори при висока степен на интеграция.

В. Степен на стабилност – разкрива ролевата преориентация и смяната на референтните групи. Образът за себе си като тенденция се стабилизира с възрастта, запазва обаче до край характеристиката си на относителност.

Г. Характер на самооценката – формира се в зависимост от възрастовата, етническата, расовата, професионалната принадлежност.

Д. Социален консенсус – явява се критерий за адекватността на създадения от личността Аз-образ.

Обобщено, в рамките на този подход, Аз-ът може да се определи като личностен феномен, който се включва както в автономното обяснение на човешката индивидуалност, така и в тълкуването на междуличностното и социалното поведение на човека.

7. **Диалектико-материалистически** – традиционно Аз-ът се разглежда като аспект на самосъзнанието, възникващо на определен етап от социалното съзряване на индивида. Той е център на структурата на личността. Т. е. човешкото "Аз", развило се като отражение на обективната действителност, е придобило такава степен на относителна автономност, която позволява вече съзнателно въз-

приемане на себе си в аспекта на разграничаването от другите. Аз-ът не е сбор от частни характеристики, а цялостна, макар и целинсена от вътрешни противоречия нагласа по отношение на самия себе си.

Според Игор Коц, изследовател с големи заслуги в съответната проблематика, тази нагласа включва следните компоненти:

– познавателен – представата за своите качества и същност;

– емоционално-афективен – самолюбие, тщеславие и др. подобни чувства;

– оценъчно-волеви – определена самооценка и съответстващото й отношение към собствената личност.

Въз основа на тази трикомпонентна структура, авторът набелязва следните основни аспекти на проблема за Аз-а, както и приоритетните ориентации за диференциране на изследванията (5):

– Аз-ът като иманентна идентичност, която осигурява единството и приемствеността на психиката на човека при каквито и да било изменения на откриващата го среда;

– субектност, съзнателност на Аз-а като регулативно начало и мотивационно ядро на личността;

– осъзнаване на индивида на самия себе си в качеството му на субект на дейността, в зависимост от своеобразието на психичните процеси и представата, която той изгражда за себе си.

Концепцията се отличава със своя

задълбочен интерпретационен анализ и в сравнително добра степен обслужва теоретико-емпиричните изследвания в съответната област. Ограничена е обаче поради обстоятелството, че Аз-ът не може да се схваща само, или изцяло, като представата за себе си. Той е по-скоро инстанция, с която се свързва психичната интеграция на личността; той съдържа в себе си и действено начало – субективно изградена стратегия за социално насочено поведение и личностно самоусъвършенстване.

Структура на Аз-а като единство между съзнание, подсъзнание и съвест – обединени от потребностите на живота. Привържениците на този подход идентифицират седем компонента в структурата на Аз-а, всеки от които е на различно ниво и по различен начин свързан с другите:

– “Действителният” – действа хатично съобразно с реалността и има решаващо значение за себеувърждаването на Аз-а;

– “То” – отразява половата идентификация и стремежа към противоположния пол;

– “Онова” – осъществява селекция на потока от информация с цел ефективно удовлетворяване на Аз-а;

– “Допорният” – активизира личността към непрекъснато действие; “второто” човешко Аз;

– “Потребителният” – осмисля живота и търси най-добрия вариант за изява на Аз-а;

– “Доминантният” – защитава ус-

тойчивостта на Аз-а;

– “Комуникативният” – създава необходимото психично равновесие и предпазва личността от сътресение (9).

Обособените компоненти са притежание на всеки индивид, а степента на тяхната изразеност оформя неповторимостта на всяко индивидуално “Аз”.

В сравнение с предходната, тази концепция е разгърната в по-широк план, по-обхватна и значително поинформативна, що се отнася до многообразието от форми на проява на Аз-а. Тя обаче е центрирана прекалено теоретично към общата проблематика за компонентната структура на Аз-а, като остава твърде скептична по отношение на възможностите за негово познание (изследване): “Аз-ът остава почти непознаваем... той е тайствената сила, която човек притежава, но не умее изцяло да владее; той черпи от тази сила, но не винаги знае какво точно трябва да вземе и какво да даде” (9, 185).

Представените модели за интерпретации на Аз-а са резултат от многобройни и продължителни експериментални изследвания, системни наблюдения и теоретични обобщения – но всички обединени от една обща цел – да се търси отговор на въпроса за природата, функционирането и многообразните аспекти на феномена “Аз”. Има изключително ценни подходи, има и такива с ограничен

периметър на реализация, както и мнения, че разкриването на Аз-а е практически нерешим проблем. И действително, както ретроспективно, така и актуално, научните търсения показват, че той е невъзможен като цялостно крайно решение в рамките на един подход, или в прозренията на един отделен изследовател. Всеко ново емпирично изследване и всяка нова теоретична ориентация на обяснение обаче коригират, добавят и обогатяват съществуващите решения в съответната проблемна област. И независимо от степента на тяхното разработване, изкристализираните подходи към интерпретацията на Аз-а са безспорно ценна ориентация за бъдещите търсения в тази насока.

Може ли Аз-ът да се познава?

Този е вероятно най-често дискутираният въпрос в специализираните среди: как може това, което е изследвано, да бъде опова, което изследва?

Може ли да се предположи, че съзнаването на Аз-а е факт, когато индивидът се преживява като непрекъснат цялост в една променяща се среда? Т. е. че Аз-ът се разбира най-добре чрез противопоставянето му на не-Аз-ът – външния свят; постоянните промени в него подчертават стабилността му? Интересни доказателства в това отношение представляват данните от социално-психологическите изследвания, представени от Р. Стагнър (14). Резултатите показват, че:

– деца, сменили местоживеенето си, по-бързо и ясно се осъзнават като индивиди;

– по-примитивни хора, битувачи на едно и също място, практически не показват себеосъзнатост;

– цивилизовани възрастни, попаднали в непозната обстановка, се чувстват притеснени (т. е. необходимо им е време да се самоосъзнаят).

Следователно, разграничаването на Аз от не-Аз се нуждае от някакъв вид диференцирана реакция за различимите стимули.

Описателно, статусът на Аз-а като обект на възприятие, е възможно да се определи приблизително по следния начин: всеки човек има преживявания, чрез които осъзнава например, че тича, говори, седи; преживява се също като щастлив, гладен, уморен, развълнуван; дава си сметка, че прави някои неща успешно, други неумело и т. н. Тези ситуации са благоприятни за осъзнаването на Аз-а като нещо общо в многообразието от контексти, по поради тази причина – и като независимо от тях. “Аз съм, какъвто съм” е сбитото библейско утвърждаване, че притежаването на Аз-а не може повече да се дефинира; то се преживява.

Осмилено по този начин, понятието “Аз” е доста сходно с опова, което екзистенциалистите наричат “битие”. Аз-ът следователно, е самото ядро на уникалното и неповторимото в личността. Осъзнаването на Аз-а обаче, трябва да се разграничи

от Образа на Аз-а. Последният винаги предполага приписването на черти и отразяване на мисления на другите за него. Ако даден индивид, например, трябва да бъде характеризан, то по необходимост описанието се насочва към аспекти, по които той прилича на другите, без значение дали ще бъде изследван с обективни или проективни тестове. В дадена група от изследвани лица ще се установи неминуемо оцределен контингент хора, които ще приличат на него по изследваните показатели (т. е. ще имат същия резултат). Въпреки това индивидът с основание би казал: "Аз съм аз, аз съм нещо по-различно от изреждането на тези показатели; аз съм нещо уникално и само част от мен се покрива с изброените характеристики". Но човешката уникалност е невъзможно да бъде описана; тя е свързана с преживяването на Аз-а, за разлика от Образа на Аз-а, който неизбежно има социална окраска.

Как се формира Образът на Аз-а?

Той е преди всичко и най-напред образ за тялото; изпитване на известна сетивност от собствените си мускулни действия и вътрешности.

При изграждане на Образа за тялото някои негови части като че ли имат по-голямо значение от други. Известният учен в това направление Хоровиц (14) представя данни от интересен експеримент. Той задавал на

малки деца въпроса: "Това ти ли си?", като посочвал различни части от тялото им. Някои локализирали Аз-а си в областта на устата, други в корема, трети в главата. Това може да се приеме за потвърждение на коментара на З. Фройд (10), че "Его-то е преди всичко и най-вече телесно Его."

Други изследователи – Фишър и Кливлънд – използват различни методи (проективни тестове, свободни асоциации), чрез които се получават данни за неосъзнатата перцепция и публикуват поредица от изследвания върху Аз-образа за тялото (14). Основното откритие е, че някои лица се усещат "отворени и леки", а други възприемат тялото си като заобиколено от твърда защитна броня. Изказва се предположението, че е вероятно лицата, имащи "бронизирано тяло" да се държат твърдо и несентиментално, и съответно да мислят така за себе си. Дали обаче това е защитата срещу прекалена емоционалност – е друг въпрос.

Емпиричните изследвания палат извода, че Аз-образа за тялото несъмнено е повлиян от неговите реални характеристики – ръст, бързина на реакциите, мускулна координация и др. – и е значимо съотнесен със самооценката на индивида. Ако се вписва в съответните социални норми за красиво – води до самоувереност и удовлетвореност. В обратния случай – до чувство за малоценност и нехаресване на себе си. Очевидно и другите аспекти на Аз-образа поража-

дат удовлетвореност или фрустрация – интелигентност, компетентност, артистичност, общителност и пр. – като с възрастта ударението за преценка на собствената стойност се измества от физическия образ към тях.

Оказва се още, че Аз-ът може да бъде разбран много добре чрез съотнасянето му към непосредственото обкръжение (както при всяка представа фигурата трябва да се види на някакъв фон), и с голяма вероятност качествата му могат да се изведат в зависимост от начина, по който той възприема средата си. Ако се приеме теорията за хомеостазиса, налага се заключението, че личността ще се опитва да поддържа непроменливостите. Но какъв вид равновесие защитава, ще зависи от това какъв е светът, който тя обитава. Ако е свят на спокойствие и бавни промени, на благоразположени хора и стабилни обекти, тя няма да се нуждае от сложни стратегии за защита и ще преживява в равновесие. Но ако индивидът вижда около себе си свят на грубост, недоверие и жестокост, той ще трябва да изгради защитна структура, която да поддържа на всяка цена. И докато в първия случай Аз-образът ще притежава свойствата откритост и гъвкавост, дружелюбие и доверие в другите, то във втория ще бъде съвсем различен: затворен, потиснен и недоверчив.

Същественото в случая е, че Аз-образът и представата за обкръжението са реципрочно свързани, което

позволява разкриването на Аз-а чрез изучаване на неговото обкръжение.

Ето защо в тази посока са насочени приоритетните емпирико-теоретични изследвания в търсене на механизмите за формиране на Аз-образа. Като резултат изкрystalизира предположението, че семейното влияние като среда на най-близко обкръжение, се явява основен механизъм при изграждането му (14). Той действа чрез приписване на черти на себе си в зависимост от отношението на родителите към детето. Към модела, при който средата се преценява от него като топла и дружелюбна, правомерно може да се приложи терминът "сигурност". Още от най-ранна възраст детето започва да си изгражда обобщена преценка за средата, която обитава. Ако е ласкава и грижовна, то ще преживее много приятни мигове. Ако обаче често изпитва фрустрации, обида и псевдобство, вероятно ще формира представа за себе си в обкръжение от опасности и заплахи. Двете крайности на това измерение са съответно сигурност и несигурност; те представляват фундаменталният аспект на Аз-образа и задават с вероятностна степен ориентацията на формирането му.

Нещо повече, ако детето се толерира неправомерно от страна на родителите, възможно е да изгради силно надценена представа за себе си, като не му се дава възможност да провери качествата си в реални ситуации. Вместо това то приема "кра-

сивия” портрет, който му се внушава. И обратно, на детето може да се нанесе голяма вреда поради омаловажаване на качествата му чрез не добре преценена критичност от страна на възрастните. В този случай лесно се включва примерно следният механизъм: “Родителите ми са много умни и добри; ако те казват, че съм лош – сигурно е така”. Изследванията показват, че Аз-образа на детето с голяма вероятност се модифицира в съответствие с родителското одобрение или неодобрение. Формирането както на завишена, така и на занижена самооценка, е свързано с неадекватно интегрирани представи за себе си от страна на индивида.

Изследванията показват, че не се фиксира задължителна корелация между чувството за сигурност и адекватността на самооценката като фундаментални аспекти на Аз-а. Забелязва се обаче обща тенденция лицата, които се чувстват несигурни, да се оценяват по-ниско. Обяснение на изключенията от това може да се търси главно във включването на компенсаторни защитни механизми от страна на личността.

Изключително плодотворни емпирични изследвания в това отношение извършва А. Маслоу (14), според който взаимоотношенията между сигурността и самооценката могат да се разберат най-добре като се анализират крайните им комбинации. Той набелязва четири възможни:

– висока степен на сигурност, ви-

сока самооценка – по правило личността изгражда силен и благороден характер, дружелюбна е към обкръжението си и е склонна към упражняване на покровителство;

– ниска степен на сигурност, висока самооценка – личността притежава силни черти на характера, но и чувства на враждебност и страх от другите; вероятно е склонна да се държи по безмилостен и жесток начин;

– ниска степен на сигурност, ниска самооценка – това е ниската и подла личност, мазохистът или “блюдолизецът”;

– висока степен на сигурност, ниска самооценка – това е тихата, мила, зависима, без собствено мнение и отговорност личност.

Изброените характеристики, колкото и вероятно да се отнасят към индивидите от съответната група, изразяват значимостта на посочените два аспекта на Аз-образа за прогнозиране на цялостното личностно поведение.

Търсенията в областта на Аз-а дават основание да се предположи, че в голяма степен той се формира и под влияние на социокултурните стандарти и норми на групата, в която човек членува. Следователно, другият основен механизъм за изграждане на Аз-образа са т. н. групи за сравнение или референтни групи. Тяхното изучаване респективно представлява и една от възможностите за разкриване на Аз-а. Установено е, че Аз-об-

разът има по-висока стойност, ако човек се сравнява с лица, по-малко способни от него и по-ниска, ако се сравнява с по-висша норма. В този контекст социалните психолози говорят за "аномия" (състояние на липса на каквито и да било норми, според които да се живее) като причина за дълбоки личностни разстройства, вкл. самоубийства. Това явление е тясно свързано с чувството за изолация от групи, които биха могли да осигурят норми, за които техният изследовател Дейвиде предлага термина "алиенация" (от лат. – отчуждавам, отдалечавам). Неговата дефиниция включва в алиенационния синдром черти като егоцентричност, недоверчивост, песимизъм, тревога и негодувание. Изследването доказва, че лицата могат да бъдат подредени в алиенационни скали, които дават възможност със значима точност да се предскаже ефективността на вписването на индивида в социума (14).

В този план, значителен акцент в социално-психологическите изследвания се поставя върху въпроса за емоционалната приспособимост на индивида към групата (Барил, Кетъл, Саймън). Те изследват феномена "сила и автономност на Его-то (Аз-а)" като система от навици, чрез които човек се приспособява към действителността. В техния подход се съдържа предположението, че "силното Его (Аз)" е онова, което разглежда средата реалистично, оценява пра-

вилно вътрешните си импулси и може да се справя конструктивно със съответния набор от фактори. За разлика от "слабото", което лесно се влияе от стимулите на средата, "силното" може да се опише още като липса на емоционален инфантилизъм, прекомерно безпокойство и тревога, на нереалистично мислене и неадекватно възприемане.

Саймън (14) предлага шест критерия за "сила на Его-то (Аз-а)", които могат да се считат за индикатори на ефикасността, с която личността се справя с нарушенията в психичното си равновесие:

- способност за понасяне на външна заплаха;
- справяне с чувството за вина;
- способност за ефективно задържане на антисоциалните импулси;
- твърдо и гъвкаво отреагиране на средата;
- висока степен на планираност и контрол над поведението;
- съзнателна висока самооценка без несъзнателно самоподценяване.

Може да се направи заключение, че всички тези критерии са извлечени от основните процеси на личностното развитие, където понятието за Аз-а се представя като обединяващ фактор, преминаващ през емоциите, преживяванията, навиците, спомените, чертите и ценностите. Вероятно в тази насока е необходимо да бъдат ориентирани и социализиращите функции на всяко общество.

Перспектива

Обекти, които от близо изглеждат големи, от по-малко разстояние се смаляват – нефокусираното възприятие деформира истинските съотношения между нещата. Адекватната перспектива (гледна точка) позволява обаче да се открият точните пропорции на големите и малките неща.

Добрият познавач на личността трябва да е способен да постигне психологическа дистанция – от хората, от средата си – и да може да ги преценява, без да се ангажира емоционално. Адекватната самопреценка очевидно изисква подобно отдалечаване от Аз-а – за да се постигне подходяща перспектива към себе си.

Настоящото, е време с демократични тенденции, което предполага висока оценка на човешката индивидуалност и творчески потенци.

вешкото “Аз” е нещо автономно, различно от обществото, културата, убежденията, ценностите, накратко, от всичко друго. Няма никакво съмнение, че проблемът за самоопределянето на човека попада в границите на проблематиката за свободата и отговорността на личността. Днес тя има по-големи възможности за избор, което засилва усещането и преживяването ѝ като свободна. Но свободата на избора се диктува от близостта на субективните възможности и обективните потребности. В крайна сметка, изграждането на Общността за себе си е познаване на собствения субективни възможности и целенолагане на адекватни жизненни стратегии; то е преживяване на съществуването на самоопределящия се и усещане за екзистенциална непрекъснатост.

ЛИТЕРАТУРА

1. А д л е р, А. Човекознание. С., 1995.
2. Г а в р и л о в, А. Към природата на съзнанието. С., 1984.
3. Г р а д е в, Д. Събитията в жизнения път на личността. С. 1984.
4. Д и н е в, В. Философска антропология. С., 1995.
5. К о н, И. В поисках себя. М., 1984.
6. Л и с и н а, М., И. Димитров. Общувание и самопознание. С., 1982.
7. Р у б и н ш е й н, С. Основы общей психологии. М., 1989.
8. Т о м а ш е в с к и, Т. Основни идеи на съврем. психология. С., 1989.
9. Т р и ф о н о в, Т. Психология на личността. 1995.
10. Ф р о й д, З. Въведение в психоанализата. С., 1990.
11. Ш и б у т а н и, Т. Социална психология. М., 1969.
12. Grundbegriffe der Soziologie. Wien. 1968.
13. Introductory Psychology Notes. Toronto. 1981.
14. S t a g n e r, R. Psychology of Personality. New York. 1961.

METHODOLOGICAL LEVELS AND APPROACHES TOWARDS INTERPRETATION OF THE SELF

Krasimira Ionkova

Summary

In the present study an attempt has been made for a theoretical analysis of the main ideas, approaches and conceptions concerning the Self phenomena. The proposed ways for a more adequate reconsideration of the terms of the Self: Self-concept or Self-image as the total number of ways in which he perceives himself, Self-identity, Self-evaluation, Self-ideal and Self-actualization are based on the accumulated knowledge in this problem area. The dominant theoretic-empirical orientations are critically analyzed.

The advertisement is divided into two parts. In the second one some of the main empirical inquiries connected with the possibilities for learning the Self are presented. In this part the analysis goes beyond boundaries of psychology and enters into the fields goes beyond boundaries of psychology and enters into the field of sociology and partly in that of social anthropology.